

ZDZISŁAW BIEGAŃSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

ORCID: 0000-0002-7669-5991

Bydgoskie odsłony Polskiej Kroniki Filmowej

Początki Polskiej Kroniki Filmowej sięgają końcowych miesięcy wojennych. Była bardzo różnie oceniana przez filmoznawców i historyków. W zdecydowanej większości dominowały oceny i opinie, że stanowiła ona intrygujący fenomen w dziejach Polski Ludowej. Z jednej strony pozostawała niezmiennie, właściwie w całym czasie 50-letniego ukazywania się, ważnym ogniwem i narzędziem oficjalnej propagandy realnego socjalizmu, pełniąc rolę ogniwa transmisyjnego umożliwiającego docieranie do społeczeństwa z treściami zaspokajającymi aktualną politykę władz partyjno-państwowych. Jednak można również dostrzec jej walory polegające na dostarczaniu masowemu widzowi wielu interesujących materiałów informacyjnych i edukacyjnych z różnych dziedzin życia. Od początkowych wydań, przez kolejne dziesięciolecia Kronika zyskała sobie opinię ciekawego, na ogół chętnie oglądanego przez masowego widza, przeglądu wydarzeń ze świata i kraju. W sytuacji ograniczonej mobilności Polaków i ograniczania kontaktów międzynarodowych umożliwiała zapoznanie się ze światem nieznanym i odległym, ale także zaglądała niemal na podwórko sąsiedom, nadając podejmowanym tematom rangę bliskości i swojskości. Twórcy kroniki starali się, i to na ogół im się udawało, nawiązać więź z publicznością, której oprócz starannie dobranych informacji z wydarzeń politycznych i społeczno-gospodarczych, niewątpliwie podszytych jadem indoktrynacji, dostarczano także trochę ciekawostek ze świata i kraju w formie kalejdoskopu z trafnie dopasowanymi komentarzami, w stylistyce żartu i sarkazmu, nieraz dystansu wobec przedstawianych spraw. Na uwagę zasługiwała forma przekazu, która była nieustannie doskonała i modyfikowana. Twórcom Kroniki zależało na kontakcie z widzem, stąd często stosowano żywą i bezpośrednią obserwację, re-alizowano formy małego reportażu, starano się reagować na codzienne

problemy i sprawy podnoszone w przestrzeni publicznej. Często kokietowano widza, przywoływano żart, pozorując utożsamianie się z jego odczuciami i nastrojami¹.

Niewątpliwie godna uwagi jest ewolucja przekazu informacyjno-agitacyjnego Kroniki na przestrzeni lat. Po pierwszym okresie często brutalnych popisów indoktrynacyjnych, w latach 60., określanych mianem „złotego wieku”, wzmocniono rangę reportażu społecznego i działalności interwencyjnej, zaś w latach 70., w tzw. latach gierkowskich, częściej eksponowano osiągnięcia i sukcesy nowej ekipy jako „dobrego gospodarza”. W przełomowych okresach historii kraju górę brały wymogi propagandy i cenzury, a przez to prezentowane treści różniły się z realiami życia społeczeństwa i prawdą historyczną. Z perspektywy minionego czasu ten wizerunek Kroniki w decydujący sposób wpłynął na osąd o niej².

W poszczególnych wydaniach Kroniki oprócz relacji ze świata polityki publikowano materiały poświęcone kulturze i sztuce, wydarzeniom artystycznym, sportowym, odkrywano walory krajobrazowe różnych miejsc, pokazywano osiągnięcia gospodarcze, najnowsze trendy w modzie, nie brakowało minireportaży zarówno z kraju i świata, ciekawostek obyczajowych, przyrodniczych, osiągnięć naukowych itp.

¹ Dzieje Polskiej Kroniki Filmowej [dalej: PKF] ukazano w wielu publikacjach. W formie odrębnej pozycji książkowej historię PKF interesująco opracował M. Cieśliński, *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, Warszawa 2006; tenże w wersji popularnej: *Polska Kronika Filmowa. Podglądanie PRL-u*, Warszawa 2016. Ponadto zob. *Polska Kronika Filmowa: pierwsze lata*, w: *W kręgu filmu, telewizji i teatru*, red. J. Trzynałowski, Wrocław 1992 („Studia Filmoznawcze” 11), s. 275–290; K.J. Nowak, *Polska Kronika Filmowa*, w: *Film i kinematografia. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. E. Zając, Warszawa 1994, s. 243–262; J. Orzeł, *Polska Kronika Filmowa – dokument z dziejów propagandy*, w: *Toruńskie spotkania dydaktyczne*, t. VII: *Obraz, dźwięk i smak w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2010; M. Winiarska, *Polska Kronika Filmowa w Polsce Ludowej i jej przeobrażenia w III Rzeczypospolitej*, w: *Demokratyczne przemiany polskich mediów w latach 1989–2009*, red. K. Wolny-Zmorzyński, Toruń 2010; M. Hendrykowski, *Polska Kronika Filmowa, w: Historia polskiego filmu dokumentalnego (1945–2014)*, red. M. Hendrykowska, Poznań 2014, s. 701–725; A. Hekert, A. Łysakowska-Trzoss, *Wpływ transformacji ustrojowej na estetykę i funkcje Polskiej Kroniki Filmowej na przykładzie sekwencji dotyczących wydarzeń z Marca ’68, Grudnia ’70 i Sierpnia ’80*, „Przegląd Zachodni”, 2019 (372), nr 3, s. 249–265. Do ogólnej oceny Kroniki autor wykorzystał także wcześniej zamieszczony tekst na temat regionalnych przekazów informacyjnych i relacyjnych PKF – zob. Z. Biegański, *Kujawsko-pomorskie odsłony Polskiej Kroniki Filmowej (1944–1994)*, w: *Między edukacją a nauką. Memoriale liber ofiarowana profesorowi Mirosławowi Krajewskiemu*, red. I.E. Zielińska, Rypin 2021, s. 477–487.

² Stosowanie uników było charakterystyczne w czasie kryzysów politycznych, konfliktów społecznych, np. w latach 1980–1981, ale też później. W ostatnim czasie obszerną monografię na temat roli PKF w przekazywaniu treści politycznych i działalności propagandowej władz PRL przygotował Łukasz Jędrzejski, *Polska Kronika Filmowa (1944–1994). Obrazy komunikowania politycznego*, praca doktorska, UMCS, Lublin 2019.

Prezentacje Kronik w kinach niezmiennie towarzyszyły projekcjom filmów fabularnych, stanowiąc, nieraz też z tzw. dodatkiem (krótki film dokumentalny, najczęściej edukacyjny lub animowany), stały punkt seansu kinowego. Niemal do początków lat 60. PKF nie miała w zasadzie konkurencji w docieraniu do odbiorców z przekazami filmowymi. Telewizja bowiem dopiero raczkowała. W latach 1957–1981 wyświetlano w tygodniu dwie Kroniki: wersję A o zasięgu ogólnopolskim, dla masowego widza, i wersję B, przeznaczoną głównie do rozpowszechniania w kinach miejskich. Każda z Kronik o długości około 10 minut projekcji, sporadycznie nieco dłużej, zawierała od kilku do nawet 17 różnorodnych przekazów tematycznych. Niektóre z nich miały charakter kilkunastosekundowej wzmianki, dominowały jednak ujęcia kilkudziesięciosiekundowe i nieco dłuższe.

Początki Polskiej Kroniki Filmowej związane były z działalnością informacyjno-propagandową frontowej Czołówki Filmowej Wojska Polskiego, która powstała na terenach ZSRR. Pierwsze wydanie PKF pokazano w Lublinie 1 grudnia 1944 roku, następne 10 stycznia 1945 roku. W lutym 1945 roku siedzibę Kroniki przeniesiono do Łodzi, zaś od 1948 roku do Warszawy, gdzie znalazła miejsce w kompleksie budynków przy ul. Chełmskiej. W kraju powstała sieć terenowych oddziałów PKF. W długiej historii PKF wyróżnić można kilka etapów, w miarę spójnych i autonomicznych pod względem organizacyjnym i stylistycznym, na ogół ściśle korespondujących z ówczesnymi prądami politycznymi i zmianami we władzach partyjnych i państwowych, jak też agendach informacyjno-propagandowych³. W latach początkowych służyła niejednokrotnie nachalnej propagandzie, kreowała stalinowskie i socrealistyczne treści programowe, natomiast po 1956 roku, mimo stale eksponowanych zadaniowo treści propagandowych, realizowała także funkcje rozrywkowe i poznawcze. Lata świetności Kroniki przypadają zwłaszcza na drugą połowę lat 50. i lata 60., gdy nie zaznaczyła się jeszcze konkurencja telewizji, a ponadto nastąpiły pozytywne zmiany organizacyjne, poprawa infrastruktury i stylu, zwiększyła się proporcja

³ M. Cieśliński, *Piękniej niż w życiu* ..., s. 144 wyróżnia takich etapów siedem: kształtowania się zasad tygodnika informacyjnego (1944–1948), indoktrynacji stalinowskiej (1949–1954), odwilży (1955–1957), poszukiwań artystycznych i kampanijnego zaspokajania potrzeb władz (1958–1970), propagandy sukcesu (1971–1980), dezorientacji w czasie przemian ustrojowych (1981–1989), schyłkowy w nowych realiach ekonomicznych (1990–1994). Z kolei K.J. Nowak, op. cit., s. 251 n. wyodrębnił sześć okresów.

materiałów filmowych z kraju (nawet do 75 proc.)⁴. Według oceny Joanny Szczutkowskiej szczególnie w latach 70. ekipa Edwarda Gierka starała się z realizatorów PKF uczynić sprzymierzeńców w promowaniu rzeczywistych i wydumanych sukcesów PZPR i państwa, przeznaczała na jej realizację i promocję niemałe środki, zabiegając o jej urozmaicenie i uatrakcyjnienie, sięgając po nowe aranżacje, m.in. starając się nadać przekazom filmowym formę esejów dokumentalnych i przeglądów osiągnięć polityki państwa w poszczególnych regionach⁵.

Na rangę Kroniki pracował bardzo liczny zespół polskich realizatorów filmów dokumentalnych: reżyserów, kamerzystów, montażystów i redaktorów, a także popularnych lektorów i autorów tekstów. Do najbardziej znanych osób kształtujących oblicze Kroniki należeli m.in. redaktorzy naczelni, których w 40-letniej historii było kilkunastu. Funkcje szefów PKF pełnili m.in. pierwszy z nich – Jerzy Bossak (1944–1948), jego zastępcą był Ludwik Perski, przez dłuższy czas szefami kroniki byli: Helena Lemańska (1949–1967), następnie Michał Gardowski (1968–1973), Mirosław Chrzanowski (1973–1981), Janusz Kędzierzawski (1983–1990) i Andrzej Piekutowski (1990–1994). Na rangę Kroniki pracowały też takie osoby, jak chociażby znany reżyser montażu Wacław Kaźmierczak, popularni autorzy komentarzy i lektory: Karol Małcużyński, Włodzimierz Kmicik, Jerzy Rosołowski, Andrzej Łapicki, czy autorzy tekstów, np. Wiesław Górnicki. Z Kroniką współpracowali znakomici reżyserzy, jak chociażby Andrzej Munk, Andrzej Kondratiuk, Roman Wionczek, Krzysztof Szmagier, Janusz Kidawa, Paweł Kędziński, Witold Lesiewicz i wielu innych. Autorem charakterystycznego sygnału dźwiękowego nadawanego od 1947 roku był znany kompozytor i pianista Władysław Szpilman⁶.

Działalność realizatorów PKF została doceniona na arenie międzynarodowej. Wymiana materiałów filmowych, zwłaszcza przy przystąpieniu do International Newsreel Association w końcu lat 50., obejmowała ponad 40 kronik z 32 krajów⁷. Kronika współpracowała z najbardziej renomowanymi instytucjami europejskimi realizującymi

⁴ M. Hendrykowski, op. cit., s. 715.

⁵ J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL w dziedzinie kinematografii w latach 70.*, Bydgoszcz 2014, s. 30 i n.

⁶ M. Cieśliński, *Piękniej niż w życiu...*, s. 148 – wykaz redaktorów naczelnych (aneks).

⁷ Ibidem, s. 93.

filmy dokumentalne: *Actualités Françaises*, Gaumont British, *Nowosti Dnia* (Now. D.), *Welt im Film*. W obrębie państw socjalistycznych była równorzędnym partnerem dla innych kronik, chociażby radzieckich „Новости дня”, które od 1944 roku zastąpiły „Союзкиножурнал”, wschodnioniemieckiej „Der Augenzeuge” (1946–1980), czechosłowackiej „Tyden ve Filmu”, jak również jugosłowiańskiego odpowiednika – „Филмске новости”. Współpraca obejmowała też zachodnioeuropejskie przeglądy wydarzeń, zwłaszcza „Pathe Journal” (zał. w 1909 r. – ukazywała się do 1969 r.), „British Pathe” (1910–1970), niemiecką (RFN) „Neue Deutsche Wochenschau” (1950–1977), a nawet „Metro News” ze Stanów Zjednoczonych. Udostępnianie materiałów filmowych pomiędzy państwami socjalistycznymi odbywało się na podstawie umów o wymianie dóbr kultury i współpracy naukowo-artystycznej. W tym kręgu ustrojowym strony przywiązywały wielką wagę do rozwoju kinematografii, dostrzegając ogromne możliwości upowszechniania treści propagandowych w filmach fabularnych i dokumentalnych. Pierwszą taką umowę polsko-jugosłowiańską podpisało podczas wizyty marszałka Josipa Broz Tito w Polsce 16 marca 1946 roku. Konwencja o Współpracy Kulturalnej między Rzeczpospolitą Polską i Federacyjną Ludową Republiką Jugosławii weszła w życie po ratyfikacji 21 marca 1947 roku⁸.

Dorobek Kroniki nie ograniczał się tylko do cotygodniowych wydań wersji A i B. Ogółem powstało 3866 wydań Kroniki⁹. Niektóre z tematów bowiem rozbudowano, nadając im formę wydań specjalnych PKF. Powstało ich prawie 250, poświęconych głównie wizytom polityków, wydarzeniom i uroczystościom rocznicowym, np. tylko w 1946 roku. Jerzy Bossak przygotował osiem wydań specjalnych, w tym okolicznościową kronikę w związku z obchodami 600-lecia nadania praw miejskich Bydgoszczy¹⁰. W początkowym okresie realizowano też cyklicznie przeglądy tematyczne, powstawały tzw. kroniki branżowe (lata 1946–1962), np. Kronika Harcerska, Przegląd Sportowy, Przegląd Wojskowy i inne.

⁸ Z. Biegański, *Jugoslawija i Poljsko-Jugoslovenski kontakti u Poljskoj Filmskoj Hronici 1944–1994*, w: *Jugoslawija i Poljska: odnosi u XX veku*, red. M. Pavlovic, A. Zaćmiński, N. Stambolija, Beograd 2019, s. 320.

⁹ *Encyklopedia kina*, wyd. II poszerzone, red. T. Lubelski, Kraków 2010, s. 773.

¹⁰ *600 lecie Bydgoszczy*, reż. J. Bossak, Archiwum Filmowe 1 w Warszawie, F. 38.

Już w końcu lat 60. PKF zaczęła przegrywać konkurencję z telewizją, słabła jej siła oddziaływania, zmniejszała się ranga informacyjna i propagandowa. Większość europejskich kronik zakończyła regularną działalność na przełomie lat 60. i 70., zaś Polska Kronika Filmowa, w nieco zmienionej formie, po przyjęciu formuły reportażu ilustrujących nowe zjawiska w okresie przemian, zdołała przetrwać nawet przełom ustrojowy 1989 roku, ale rosnąca konkurencja ze strony innych mediów, masowe zamykanie sal kinowych i nowe zasady organizacyjno-finansowe sprawiły, że po 1990 roku zaprzestano rozpowszechniania PKF w sieci kin¹¹. Zresztą już wcześniej stopniowo intensywność przekazów Kroniki malała, co było spowodowane ogólnym kryzysem politycznym i finansowym, jak też zakończeniem pewnego etapu w rozwoju kina w ogóle¹².

Ostatnia Kronika ukazała się 28 grudnia 1994 r. Jej realizatorzy podsumowali pół wieku działalności w następujący sposób: „Oko kamery utrwaliło entuzjazm i czarno-biały obraz ruin pozostawionych przez wojnę. Teraz rejestruje kolorowy obraz pomników entuzjazmu i ruin epoki sukcesu. Filmowe świadectwo czasu wraz z upływem lat nabiera wagi dokumentu historycznego i pozwala kolejnym pokoleniom stawiać fundamentalne pytania o sprawiedliwość. [...] Bez Polskiej Kroniki Filmowej – zauważmy nieskromnie ten jeden, jedyny raz na 50 lat – zapis mijającego czasu będzie uboższy”¹³. Od 1995 roku funkcjonowała jeszcze poza siecią kin i telewizji do 2012 roku jako Studio Filmowe „Kronika” sp. z o.o. Kronika Filmowa, rejestrując różne wydarzenia w kraju.

Odczytywanie i interpretowanie kolejnych wydań PKF na przestrzeni kilkudziesięciu lat pełni ważną rolę w przedsięwzięciach naukowych. Kroniki stanowią niemal niewyczerpane źródło inspiracji badawczej, umożliwiając wieloaspektową analizę zawartości pod względem antropologicznym, historycznym i medioznawczym. Kroniki są zasobnym magazynem, skąd czerpać można mnóstwo najprzeróżniejszych zapisów zdarzeń, zaskakujących różnorodnością obserwacji i stylem przekazu.

¹¹ Symptomy kryzysu można zaobserwować już w latach 80., gdy z powodu trudności finansowych obniżyła się jakość opracowania tematów i ich poziom. Od 1986 r. Kroniki pokazywano w telewizji, natomiast po 1990 r. wyłącznie w telewizji.

¹² Po dłuższej przerwie spowodowanej wprowadzeniem stanu wojennego, od 1982 r. ograniczono przygotowanie Kroniki do jednego wydania tygodniowo.

¹³ *Pół wieku*, PKF 1994/52.

Wartość poznawcza Kronik jest nieoceniona i zasadniczo niekwestionowana, niezależnie od ingerencji i ograniczeń cenzuralnych, jakim przez lata podlegała, co oczywiście musiało odcisnąć piętno na ocenie wiarygodności wielu prezentowanych materiałów. Niewątpliwie korzystanie z materiałów PKF wymaga od historyka dobrego przygotowania i umiejętności odnajdowania kontekstów historycznych w przekazach informacyjnych. Warto w tym miejscu przytoczyć opinię Marka Hendrykowskiego, który wskazując na różne deformacje i falsyfikacje zawarte w przekazach Kroniki, jednocześnie odrzuca pogląd o pomijaniu jej z tego powodu jako ważnego źródła wiedzy o przeszłości. Badacz ten twierdzi nie bez racji, że „fałsz na taśmie filmowej nigdy nie bywa absolutny i definitywny”¹⁴. W ostatnich latach można zaobserwować prawdziwy wysyp różnych publikacji naukowych i popularnonaukowych, w których tematy stanowiące zawartość poszczególnych wydań PKF służą jako źródło inspiracji badawczej i podstawowy materiał do opracowania różnych zagadnień w kontekstach historycznych¹⁵.

W archiwum Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych w Warszawie przy ul. Chełmskiej 19/21 znajdują się także materiały filmowe i produkcje filmowe, które ostatecznie nie zostały wykorzystane do montażu kolejnych wydań Kroniki. Starannie skatalogowane i przechowywane stanowią mało dotąd znane, na ogół też nieocenzurowane, wartościowe źródło poznania rzeczywistości, o doniosłym znaczeniu

¹⁴ M. Hendrykowski, op. cit., s. 704–705. Por. też A. Łysakowska, *Polska Kronika Filmowa jako źródło historyczne*, w: *Historia a media. Studium selektywne*, t. III, red. D. Gołaszewski, T. Sińczak, M. Żmudziński, Toruń 2012, s. 35–50.

¹⁵ A. Hekert, A. Łysakowska-Trzoss, op. cit., s. 249–265; J. Urbaniak, „Polska Kronika Filmowa”, „zimna wojna” i świat. *O zmienności ekranowego obrazu*, w: *Film: obraz – język – wyobrażenia – idea*, red. J. Trzynałowski, Wrocław 1994, s. 213–231; M. Zaborski, *Manipulacja nie tylko uliczna. Wizerunek pierwszomajowego święta w materiałach Polskiej Kroniki Filmowej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, T. 21: 2009, s. 254–260; J. Rabiński, *Obraz Stanów Zjednoczonych Ameryki w Polskiej Kronice Filmowej 1948–1953*, „Roczniki Humanistyczne”, T. LIX: 2011, z. 2, s. 171–196; K. Gajewski, *Polska Kronika Filmowa: walka tysiąclecia z milenium*, w: *Rok 1966. PRL na zakręcie*, red. K. Chmielewska, Warszawa 2014, s. 69–84; Ł. Jędrzejski, *Wizerunki kobiet w Polskiej Kronice Filmowej w latach 1949–1953 (zarys problemu)*, „Polityka i Społeczeństwo”, T. 13: 2015, nr 2; M. Matusik, „Jesteśmy z wami, ludzie walczącej Korei”. *Obraz Korei Północnej w Polskiej Kronice Filmowej 1947–1984*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, 2015, nr 5, s. 562–570; J. Szczutkowska, *Film i kinematografia w świetle Polskiej Kroniki Filmowej (1971–1980)*, w: *Społeczno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce wizualnej*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2016, s. 43–55; M. Stobach, *Obraz ludności niemieckiej w Polsce w materiałach propagandowych PKF w latach 1945–1956*, w: *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016, s. 373–385; J. Mysiakowska-Muszyńska, „Szpie-dzy”, „współpracownicy gestapo”. *Wizerunek oskarżonych w procesach politycznych w świetle PKF (1945–1953)*, w: „Wykluczeni”: *ludzie marginesu w kinematografii światowej: zbiór studiów*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Warszawa 2017, s. 11–38 i in.

politycznym i kulturowym. Wśród przygotowanych rejestracji znalazły się przeróżne materiały ukazujące życie społeczności regionalnych i lokalnych, poświęcone poszczególnym miejscowościom, zakładom pracy, wydarzeniom kulturalnym itp. Dla przyszłych badaczy historii regionalnej, odkrywających nowe, niewykorzystane dotąd źródła do poznania przeszłości, walory tego rodzaju rejestracji filmowych będą zapewne trudne do przeszacowania¹⁶.

W prezentacji materiałów PKF ukazujących w różnych kontekstach największe miasto regionu kujawsko-pomorskiego przyjęto metodę problemowo-chronologiczną¹⁷. W dotychczasowych badaniach historycznych i medioznawczych stosunkowo rzadko uwzględniano wątki tematyczne łączące się z poszczególnymi miejscowościami i regionami w wydaniach PKF. Do wyjątków należy Wrocław, który doczekał się monograficznego opracowania¹⁸. W niniejszym artykule wybrano kilkadziesiąt wątków tematycznych, zrealizowanych i wyświetlonych przede wszystkim do połowy lat 70., ukazujących działania gospodarcze, inicjatywy kulturalne, najważniejsze zabytki i ciekawych ludzi. Jeśli ocenić intensywność odsłon kroniki dotyczących Bydgoszczy, to zdecydowanie wyróżniają się lata 40. i dekada lat 60. W pozostałych okresach, zwłaszcza po 1981 roku, ilość materiałów zdecydowanie zmniejszyła się. W regionie kujawsko-pomorskim Bydgoszcz pozostawała najczęściej odwiedzanym miastem, chociaż w niektórych latach

¹⁶ Materiały stanowiące zawartość poszczególnych Kronik, jak też wydania specjalne i pozostałe materiały powstałe na zamówienie Kroniki oraz pochodzące z wymiany zagranicznej nie zostały dotąd w pełni skatalogowane, co stanowi dużą trudność dla badacza. Realizowane są aktualnie przez Filmo-tekę Polską projekty mające zapewnić skatalogowanie i digitalizację treści poszczególnych Kronik. Jednak zasięg tych prac, jak dotąd, ograniczony jest do pierwszych lat powojennych.

¹⁷ Tylko nieliczne kroniki dotyczą powiatów granicznych, które zachowywały długoletnie związki z regionem kujawsko-pomorskim, a aktualnie znajdują się w sąsiednich województwach. Uwaga ta dotyczy np. Chojnic i okolic, które dostrzeżono w kilku wydaniach kroniki.

¹⁸ W. Malicka, *Wrocław w Polskiej Kronice Filmowej. Nowe miasto i nowi mieszkańcy w propagandzie państwowej 1945–1970*, Kraków 2012. Warto także odnotować teksty: M. Cieśliński, *Wizerunek Śląska w Polskiej Kronice Filmowej*, w: *Filmowe Światy. Z dziejów x muzy na Górnym Śląsku*, red. A. Gwóźdź, Katowice 1998; A. Łysakowska, „*Tych ziem ani tego miasta, ni portu, ni morza nie oddamy już nigdy!*” Obraz „*Ziem Odzyskanych*” na przykładzie Szczecina w wybranych dokumentach Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1945–1953, w: *Regiony w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, materiały I Ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Sekcję Historii Polski XX wieku Studenckiego Koła Naukowego Historyków im. Gerarda Labudy w Instytucie Historii UAM w dniach 21–22 II 2014 roku*, red. Ł. Komorowski, M. Szłapka, przedmowa K. Białecki, Poznań 2014, s. 86–96; T. Sikorski, „*Byliśmy tu, jesteśmy, będziemy*”. Szczecin na taśmach Polskiej Kroniki Filmowej w pierwszych latach powojennych (1945–1947), w: *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989), zbiór studiów*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2019, s. 93–139.

prymat dzierzył Toruń (np. na początku lat 70., gdy pretekstem pokazywania różnych wydarzeń z tego miasta były obchody kopernikańskie). W końcowym okresie działalności Kroniki, przypadającym na pierwszą połowę lat 90., próżno szukać jakichkolwiek tematów ilustrujących problematykę bydgoską, jak i regionu kujawsko-pomorskiego. Zresztą zdecydowanej zmianie uległ wówczas kształt Kroniki, zmniejszyła się aktywność jej twórców, jak liczba tematów lokalnych, na co wpływ miały ówczesne warunki ekonomiczne, upadek kin i pogłębiająca się zapaść Kroniki w dotychczasowej formie.

Obrazy ilustrujące wydarzenia i walory Bydgoszczy pokazywano już w przedwojennych kronikach Polskiej Agencji Telegraficznej (udźwiękowiony „Tygodnik Aktualności PAT” regularnie był rozpowszechniany w kinach Drugiej Rzeczypospolitej od końca 1933 r., zastąpił wcześniejsze nieme przekazy ilustracyjne, opatrzone napisami)¹⁹. Na ogół były to przekazy z różnych uroczystości wojskowych, parad, akcji dozbrojenia wojska, ale sporadycznie starano się też pokazywać walory turystyczne miasta. Część materiałów tego rodzaju posłużyła w czasie wojny do realizacji na emigracji filmów propagandowych i krajoznawczych, mających jednać społeczeństwa zachodnie dla sprawy polskiej. Obrazy najciekawszych miejsc w regionie, w tym z Bydgoszczy (ponadto Biskupina, Chełmna i Torunia), nakręcone w 1938 roku, odnaleźć można np. w filmie Romualda Gantkowskiego pt. *Kraj mojej matki* (1942). W filmie tym rolę narratorki pełniła Ewa Curie²⁰. Na Pomorzu zaś ukazywała się lokalna kronika filmowa „Życie Pomorza” (1928). Produkcją zajmowała się Agencja Kino – Reklamowa Ulfilm w Toruniu²¹.

Zdaniem wielu badaczy Kroniki z okresu Polski Ludowej stały na wyższym poziomie niż przedwojenny magazyn aktualności filmowych PAT, który nie osiągnął porównywalnego poziomu warsztatowego, oceniany był jako dzieło dosyć monotonne, statyczne i ceremonialne, m.in.

¹⁹ Już w 1930 r. pokazano w kronice PAT ogólnopolskie regaty wioślarskie w Brdziejściu (Kronika 1930, WD MF 614).

²⁰ T. Lubelski, *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Katowice 2009, s. 116.

²¹ M. Hendrykowska, *Historia polskiego filmu dokumentalnego (1896–1944)*, Poznań 2014, s. 148. W tej monumentalnej pracy można odnaleźć informacje o dość pokażnej ilościowo bazie filmów oświatowych i rejestracji okazjonalnych, które powstały w Bydgoszczy i okolicach. Jednak zdecydowana większość z nich nie zachowała się. Wg autorki do dziś przetrwało niespełna 20 proc. filmowych produkcji przedwojennych.

ze względu na podporządkowanie potrzebom propagandy państwowej. Pewne zmiany wizerunkowe i warsztatowe nastąpiły dopiero w końcowych miesiącach przedwojennych²².

W początkowych wydaniach Kroniki często nawiązywano do wyzwolenia poszczególnych miejscowości przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie. Pokazywano obszerne relacje z walk o Bydgoszcz (zajęcie miasta, usuwanie symboli niemieckiej okupacji, zniszczenia miasta)²³. Jeszcze w 1945 roku rozpoczęto relacjonowanie wydarzeń związanych z martyrologią mieszkańców regionu, zwłaszcza przypomnienia niemieckich mordów i kulis „krwawej niedzieli” w Bydgoszczy, przedstawianych według reguł utrwalanej w następnych latach propagandowej wersji tych wydarzeń²⁴. Do tematyki tej powracano wielokrotnie przy okazji kolejnych ekshumacji ofiar okupacji niemieckiej na Kujawach, a także w związku z obchodami rocznicowymi²⁵. W latach 60. przypomnianiu wydarzeń bydgoskich i zbrodni okupacyjnych towarzyszyły odniesienia propagandowe dotyczące negatywnej oceny polityki RFN i sprzeciw wobec inicjatyw zmierzających do przedawnienia zbrodni niemieckich. Sporadycznie w pierwszych latach prezentowano też tradycje wojskowe regionu, poszczególne rodzaje wojsk, zwłaszcza lotnictwo bojowe, które na stałe zakorzeniło się w Bydgoszczy²⁶. PKF odnotowała również obchody rocznic nadania praw miejskich, o czym już wspomniano, Bydgoszcz doczekała się na 600-lecie specjalnego wydania Kroniki.

Gdyby oceniać treści przekazów PKF pod względem poruszanych tematów, to łatwo można zauważyć dominację treści dotyczących zakładów przemysłowych i propagandowych wizualizacji zmian w gospodarce oraz infrastrukturze kraju. Poszczególne tematy ujęto w formie

²² K.J. Nowak, op. cit., s. 246–247. Zob. *Historia filmu polskiego*, t. II: (1930–1939), red. J. Toeplitz, Warszawa 1988, s. 149–160.

²³ *Bydgoszcz*, PKF 1945/25.

²⁴ *W Potulicach pod Bydgoszczą*, PKF 1945/27; *Rocznica krwawej niedzieli*, PKF 1945/25. Por. M. Guzek, *Bydgoszcz jako temat filmu dokumentalnego*, „Linguistica Bidgostiana, Series Nova”, Vol. II: 2016, s. 56 n.

²⁵ *Dolina śmierci Selbstschutz; Bydgoszcz – reportaż o mieście*, PKF 1969/7A; *Pogrzeb ofiar krwawej niedzieli*, PKF 1947/21; *Bydgoszcz*, PKF 1962/20A; *Bydgoszcz obchodzi 1 września 1939 roku*, PKF 1968/42A; *Nie zapomnimy*, PKF 1968/42A; *Szwederowo; martyrologia dolina śmierci miejsc kaźni k. Bydgoszczy*, PKF 1964/27B.

²⁶ *Święto polskich skrzydeł*, PKF 1946/30; *Święto 14 Dywizji Pomorskiej*, PKF 1945/33 (z udziałem marszałka M. Roli-Żymierskiego, pokazano wielką manifestację młodzieży na placu Wolności w Bydgoszczy).

krótkiej prezentacji osiągnięć i dokonań załóg pracowniczych, często też przedstawiano raporty z placów budów i uroczystości związane z uruchomieniem produkcji. W reportażach z miejsc pracy, zwłaszcza tych z lat 70., przeważały treści mające wskazywać na sukcesy gospodarcze i ich kontynuację. Wprawdzie w późniejszych kronikach, zwłaszcza po 1980 roku, bardzo często na taśmie filmowej utrwalano sarkastycznie, czasem nawet żartobliwie, obrazy piętrzących się trudności produkcyjnych i braki w zaopatrzeniu, ale jedynie sporadycznie posłużono się wówczas przykładami zakładów bydgoskich²⁷.

Na uwagę zasługiwały specjalne wydania PKF, które w związku z obchodami 30-lecia PRL, ukazywały poszczególne województwa polskie (1974 r.). W prezentacji regionu kujawsko-pomorskiego, oprócz tradycyjnej tematyki historycznej (krwawa niedziela, wyzwolenie spod okupacji niemieckiej, ekshumacje i pogrzeby ofiar), posłużono się relacjami z największych zakładów Bydgoszczy (pokazano produkcję w Zakładach Rowerowych „Romet”), Torunia, Włocławka, Świecia i Nowego, ponadto pokazano atrakcje turystyczne Chełmna, Ciechoćka, Bory Tucholskie i Jezioro Charzykowskie, a także pejzaże wsi podbydgoskiej²⁸.

Relacje z oficjalnych wizyt znanych działaczy partyjnych i gości zagranicznych na Kujawach i Pomorzu były wyjątkowo nieliczne. W 1972 roku w Bydgoszczy odbyły się centralne uroczystości dożynkowe. Kronika dość dokładnie relacjonowała zwłaszcza rytualną celebrację „święta plonów” przez I sekretarza KC PZPR E. Gierka na stadionie „Zawiszy”, a następnie na powstałych wówczas terenach wystawowych w podmiejskim Myślicinku²⁹. W 1974 roku na ziemi bydgoskiej gościł Erich Honecker, przywódca NRD. Kamery PKF towarzyszyły jego wizycie w Bydgoszczy i Toruniu, w tym w trakcie ceremonii złożenia wieńców przy pomniku Walki i Męczeństwa w Bydgoszczy³⁰. Z kolei z okazji zjazdów partyjnych starano się przedstawiać sukcesy z ostatnich lat, a także działalność zakładowych organizacji

²⁷ Zdołano odnaleźć jedynie krytyczny (w formie żartobliwej) materiał w związku brakiem obuwia w sklepach i nierytmiczną produkcją zakładów obuwniczych „Kobra” w Bydgoszczy. Zob. *Aby do lata*, PKF 1982/6.

²⁸ *Kronika Bydgoska*, PKF 1974/35A.

²⁹ *Dożynki w Bydgoszczy*, PKF 1972/36A i B.

³⁰ *Wizyta przyjaźni*, PKF 1974/24A.

partyjnych³¹. Stosunkowo nieliczne były też materiały agitacyjne z okresu stalinowskiego. Pokazano np. inicjatywy uczniów gimnazjum energetycznego w Bydgoszczy, którzy w czasie wakacji elektryfikowali dwie wsie (*Gimnazjaliści elektryfikują wsie*, PKF 1948/37), także sprawozdanie z wręczenia darów Józefowi Stalinowi, wśród nich albumu „70 JÓZEFOWI STALINOWI PAŃSTWOWE LICEUM TECHNIK PLASTYCZNYCH W BYDGOSZCZY”³². Odnotujemy także relacje z bydgoskiego dworca kolejowego z wyjazdów dzieci i młodzieży na wypoczynek do Danii i Bułgarii³³. W okresie przełomu polskiego w 1956 roku w Bydgoszczy doszło do znaczącego incydentu antykomunistycznego: tłum przewrócił i spalił 25-metrowy maszt zagłuszarki Radia Wolna Europa na Wzgórzu Dąbrowskiego. Kronika potraktowała te wydarzenia jako działania chuligańskie, prowokowane przez „pijaków i rozrabiaczy”. Ukazano twarze osób odpowiadających przed sądem za ten czyn ze zjadliwym komentarzem: „Popatrzcie na nich. To są wasze dzieci, nasi obywatele”³⁴.

Spośród bydgoskich zakładów najczęściej, zwłaszcza w pierwszych latach powojennych, przedstawiano tematy związane z kolejnictwem i przemysłem metalowym³⁵. W późniejszych latach na taśmie filmowej utrwalono działalność Pomorskich Zakładów Budowy Maszyn „Makrum” w Bydgoszczy, bydgoskiej Fabryki Form Metalowych „Formet”³⁶, Kombinatu Budowy Domów³⁷, Zakłady Ceramiki Budowlanej w Fordonie³⁸. W Zakładach Chemicznych „Zachem” zrealizowano reportaż z wyborów dyrektora i sukcesy bydgoskich inżynierów

³¹ *Przed VII Zjazdem PZPR*, PKF 1975/45A.

³² *Dary dla Generalissimusa Stalina*, PKF 1949/52. Zob. M.K. Cieśliński, *Niewinność w służbie idei*, <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/8384>.

³³ *Wyjazd dzieci do Bułgarii*, PKF 1946/46; *Dzieci polskie jadą do Danii*, PKF 1946/17.

³⁴ *Bydgoski proces*, PKF, 1957/4. Szerzej zob. *Bydgoski październik 1956 r.*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1996.

³⁵ *Odbudowa Fabryki Sygnałów Kolejowych w Bydgoszczy*, PKF 1945/29; *90000 km bez remontu*, PKF 1950/15 (m.in. uroczystość odznaczenia maszynistów z Bydgoszczy przez Bolesława Bierutą); *Sztandar pokoju*, PKF 1950/30 (osiągnięcia bydgoskich maszynistów kolejowych, którzy przejechali parowozem 150 tys. km bez remontu); *Dla Nowej Huty. Pomorskie Zakłady Budowy Maszyn*, PKF 1953/30 (Makrum – zakłady te wizytowano także w PKF 1964/20B); *W warsztatach T.O.R.*, PKF 1950/50 (remont ciągników w warsztatach Technicznej Obsługi Rolnictwa); *Odlewnia żelaza*, PKF 1970/25A; *Pomorskie Zakłady Budowy Maszyn Rolniczych*, PKF 1954/30.

³⁶ *Fabryka form*, PKF 1974/28A.

³⁷ PKF 1979/4A; *Kombinat domów*, PKF 1971/17B.

³⁸ *Zakłady Ceramiki Budowlanej. Notatnik pomorski*, PKF 1956/14.

polegające na uruchomieniu produkcji deficytowej epichlorohydryny³⁹, pokazano reportaż z budowy nowego szpitala akademickiego w Bydgoszczy i początków działalności Akademii Medycznej w Bydgoszczy⁴⁰. Inna bydgoska uczelnia wyższa, Akademia Techniczno-Rolnicza, wykazywała się współpracą z ośrodkiem doświadczalnym w Minikowie⁴¹. Kronika napiętnowała warunki lokalowe funkcjonowania specjalistycznych placówek opiekuńczo-oświatowych i leczniczych: Zespołu Szkół dla Dzieci Ociemniałych w Bydgoszczy, Zakładu dla Dzieci Głuchoniemych w zabytkowym pałacu w podbydgoskim Ostromecku, przychodni zdrowia w dzielnicy Fordon⁴². Punktem zainteresowań realizatorów Kroniki była produkcja rowerów i motorowerów w bydgoskich zakładach „Romet”⁴³, fabryka obuwia „Leo”–„Kobra”⁴⁴, jak też produkcja radioodbiorników w zakładach „Eltra”⁴⁵, funkcjonowanie bydgoskiej Poczty Głównej (*Międzymiastowa*, PKF 1962/44A), druk podręczników w Bydgoskich Zakładach Graficznych (*Szlakiem szkolnego podręcznika*, PKF 1979/35A) oraz prezentacja mebli produkowanych w bydgoskiej fabryce⁴⁶. Wzmiankowano produkcję domków przeznaczonych dla budowniczych polskiego odcinka gazociągu z ZSRR, którą realizowały Zakłady Stolarki Budowlanej w Bydgoszczy⁴⁷. W 1956 roku prezentowano ponadto Zakłady Ceramiki Budowlanej w podbydgoskim Fordonie (miasto przyłączono w 1973 r. do Bydgoszczy)⁴⁸. W jednej z ostatnich wydań kroniki pokazano proces prywatyzacji bydgoskiej „Polleny”⁴⁹.

PKF bardzo często rejestrowała przeróżne imprezy i wydarzenia kulturalno-oświatowe, naukowe i artystyczne. Na Kujawach szczególnie

³⁹ *50% zaufania*, PKF 1981/50A (relacja z wyboru dyrektora zakładu); *Po kłopotach*, PKF 1983/4.

⁴⁰ *Na rozbiegu*, PKF 1984/43.

⁴¹ *Między teorią a praktyką*, PKF 1974/12B.

⁴² *Remont czy konserwacja*, PKF 1978/49A; *Bez sumienia*, PKF 1979/48A; *Czekając na złobek*, PKF 1979/36A. Zob. też *Zakaz wjazdu*, PKF 1980/37A (kosztowny i nieudany remont budynku terenowego bydgoskiego „Orbisu”).

⁴³ *Moda na rower*, PKF 1971/16A; *Najmodniejszy pojazd*, PKF 1974/25B; *Racjonalizatorzy z Rometu*, PKF 1978/28A; *Zespołowo*, PKF 1987/24.

⁴⁴ *Aby do lata*, PKF 1982/6; *Bydgoska „Kobra”*, PKF 1989/11. Pracę bydgoskiej fabryki obuwia pokazano także w jednym z wcześniejszych wydań PKF (*Dwa razy więcej – fabryka Leo*, PKF 1950/3).

⁴⁵ *Eltra*, PKF 1959/34A; *Szczypta dziegciu*, PKF, 1975/9A (krytykowano wadliwe wykonanie zaplecza socjalnego dla pracowników „Eltry”).

⁴⁶ *Jesień*, PKF 1960/38B. Jak zauważył autor rozprawy doktorskiej poświęconej Kronice (Ł. Jędrzejski, op. cit., s. 173), reportaż opatrzone komentarzem redakcyjnym: „Ładne meble kuchenne z Bydgoszczy, tylko do jakich mieszkań”.

⁴⁷ *Na wielką budowę*, PKF 1975/28B.

⁴⁸ *Zakłady Ceramiki Budowlanej w Fordonie*, PKF 1956/14.

⁴⁹ *Father prac!*, PKF 1993/26.

towarzyszyła koncertom i imprezom, które odbywały się w Filharmonii Pomorskiej im. Ignacego Jana Paderewskiego w Bydgoszczy. Pokazano końcowe prace przy budowie imponującego gmachu filharmonii, a także relacje z pierwszego koncertu w jeszcze nieukończonym budynku, jak też moment uroczystego rozpoczęcia jej działalności w 1958 roku⁵⁰. W kolejnych wydaniach Kroniki ukazano fragmenty koncertów symfonicznych, lekcje muzyki dla uczniów szkół bydgoskich, relacje z prób i premier (*Koncert w Bydgoszczy*, PKF 1963/12A; *Światowa prapremiera*, PKF 1986/18), ale przede wszystkim relacje z imprez muzycznych, m.in. ogólnopolskiego konkursu pianistycznego w 1951 roku. (*Konkurs im. Paderewskiego*, PKF 1961/51A), a zwłaszcza z cyklicznie organizowanych od 1963 roku. Bydgoskich Festiwali Muzycznych (Muzyki Polskiej), które odbywały się również w zabytkowych obiektach Torunia i Lubostronia, a od 1966 roku bydgoskich festiwali muzyki dawnej *Musica Antiqua Europae Orientalis*. W imprezach tradycyjnie, oprócz czołowych wykonawców polskich, uczestniczyli goście z Europy Środkowo-Wschodniej. W komentarzach kroniki bardzo wysoko oceniano zarówno akustykę Filharmonii Pomorskiej, jak miejscową publiczność („Jest czego Bydgoszczy pogratulować”)⁵¹. Z reguły relacje te były okraszone fragmentami panoramy miasta nad Brdą. Z innych wydarzeń muzycznych warto wspomnieć popisy znanej lokalnej kapeli studenckiej „Spółka z Zaulka”⁵², plenerowy występ amatorskiego Teatru Polskiego przy klubie „Orion” na Błoniu, a także migawki z dziecięcego balu karnawałowego⁵³. Relacjonowano obrady IX Zjazdu Pisarzy Ziem Zachodnich i Północnych w Bydgoszczy z udziałem Zenona Kliszki w 1966 roku oraz XVII Zjazd Literatów Polskich w 1969 roku. Kronika przy tej okazji oceniła, że Bydgoszcz jest wielkim ośrodkiem kultury

⁵⁰ *Pierwszy koncert*, PKF 1957/49B (wykonano symfonię Ottmara Gerstera); *Pierwszy koncert*, PKF 1958/48A.

⁵¹ *Muzyka dawna*, PKF 1962/23A; *Melomani*, PKF 1963/17A (działalność edukacyjna Filharmonii Pomorskiej w bydgoskich przedszkolach); *Muzyka dawna*, PKF 1963/21A; *Koncert w Lubostroniu*, PKF 1964/20B; *Musica Antiqua*, PKF 1966/39A; *Muzyka polska*, PKF 1967/39A; *Capella Bydgosiensis*, PKF 1978/16A; *Koncert na ratuszu*, PKF 1968/39A; *Próba koncertu*, PKF 1969/7A; *Światowa prapremiera*, PKF 1986/18 (próba opery *Cyryl i Metody* w Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy); występy Capelli Bydgosiensis: *Koncert*, PKF 1977/16A; *Capella Bydgosiensis*, PKF 1978/16A; *Capella Bydgosiensis w Farze Bydgoskiej*, PKF 1983/51, a take: *Pomorska Jesień Jazzowa*, PKF 1976/ 51B; *Występ Filharmonii Pomorskiej w Ciechocinku*, PKF 1957/ 32A; *W setną rocznicę*, PKF 1960/3A (koncert w Filharmonii Pomorskiej z okazji 100-lecia urodzin I.J. Paderewskiego).

⁵² *Spółka z Zaulka*, PKF 1977/30B.

⁵³ *Między blokami*, PKF 1979/28A; *Maskarada*, PKF 1959/9B.

i „miastem, w którym kocha się wszelkie sztuki”⁵⁴. W tym samym roku ponownie goszczono czołowych polskich pisarzy, którzy przybyli na zjazd Związku Pisarzy Ziemi Zachodnich w 1969 r. (pokazano fragmenty wystąpień Jerzego Putramenta, Wincentego Kraśki, Władysława Machajki, występ orkiestry pod dyktando Zbigniewa Chwiedczuka, próbne sceny z Teatru Polskiego w Bydgoszczy)⁵⁵. Kamera odnotowała również często wspominaną przez bydgoszczan działalność księgarni „Współczesnej” w Bydgoszczy, która dzięki aktywności jej kierownika Mirosława Michałowskiego była organizatorem spotkań i promocji z udziałem uznanych autorów (*Jest taka księgarnia*, PKF 1987/5). Zainteresowano się wybranymi placówkami kulturalnymi i muzealnymi, promowano osiągnięcia artystów rzeźbiarzy – Kazimierza Walutkiewicza (bydgoszczanina, twórcy pomników władców Polski), następnie – z okazji 50. rocznicy pracy twórczej – Stanisława Horno-Popławskiego, który opowiadał o swoich dokonaniach w scenerii Ogrodu Botanicznego w Bydgoszczy, a także wybitnego malarza i grafika Leona Wyczółkowskiego z podbydgoskiego Gościeradza⁵⁶.

Do tematów niezmiennie popularnych w wydaniach Kronik należały prezentacje zabytków i walorów turystycznych regionu. Wielokrotnie pokazano zabytki Torunia, nieco mniej wydań dotyczyło atrakcji turystycznych Bydgoszczy. Eksponowano głównie Stary Rynek,

⁵⁴ *Bydgoskie spotkanie*, PKF 1969/7A. Relacje ze zjazdów wzbogacono przypomnieniem losów miasta, zwłaszcza w pierwszych dniach wojny i okupacji niemieckiej. Dla ilustracji staranności przygotowania materiałów filmowych, zamieszczanych w wydaniach kroniki, podaję szczegółowy rozkład tego tematu:

00:00:00:13Czołówka: „POLSKA KRONIKA FILMOWA 7/69 Wydanie A”.

00:00:18:04Napis: „BYDGOSKIE SPOTKANIE”. Panorama miasta z góry.

00:00:27:21Blok mieszkalny.

00:00:37:22Zabytkowe kamienice.

00:00:48:03Most na Brdzie.

00:00:52:04Zaulek Starego Miasta.

00:00:56:00Próba koncertu w filharmonii. Dyryguje Zbigniew Chwiedczuk.

00:01:05:00Próba w teatrze. Reżyser instruuje aktorów.

00:01:16:21Sala wystawowa galerii malarstwa.

00:01:21:06Zebranie Związku Literatów.

00:01:36:09Rozmowy literatów w kulisach.

00:01:39:15Władysław Machajka rozmawia.

00:01:41:12Sala obrad. Wśród publiczności siedzą m.in. Wincenty Kraśko i Lucjan Motyka (w głębi).

00:01:45:15Przemawia Stefan Olszowski.

00:01:51:03Wśród publiczności siedzi m.in. Jerzy Putrament.

00:01:52:09Zbigniew Załuski.

00:01:56:14Sala obrad.

⁵⁵ *Zjazd w Bydgoszczy*, PKF 1966/23A.

⁵⁶ *Jakie masz hobby*, PKF 1966/24B; *Odwiedziny*, PKF 1980/36A. S. Horno-Popławski był autorem pomnika Henryka Sienkiewicza w Bydgoszczy (1968). *Leon Wyczółkowski*, PKF 1987/8.

Bydgoską Wenecję i zabytkowe spichrze nad Brdą, panoramę miasta. Kronika zdobyła się też na pokazanie zaniedbań i zanieczyszczeń w rejonie Bydgoskiej Wenecji. „Zatykajcie nosy, okropnie tutaj śmierdzi” – uprzedzano z sarkazmem z ekranu⁵⁷. Z okazji zjazdu literatów polskich w Bydgoszczy (1969) ukazano nie tylko relację z tego wydarzenia, ale przy okazji wspomniano dramatyczną historię miasta, pokazano lokalne obiekty zabytkowe⁵⁸. Bydgoszcz została uwzględniona w specjalnej kronice z 1980 roku, prezentującej miasta leżące nad Wisłą⁵⁹.

Region kujawsko-pomorski zajmował znaczące miejsce na mapie sportowej Polski, jednak PKF sporadycznie interesowała się osiągnięciami regionalnych klubów i sportowców. Wielu z nich pokazano w specjalnych wydaniach PKF rejestrujących przebieg kolejnych igrzysk olimpijskich. W 1945 roku pokazano pierwsze regaty wioślarskie w Bydgoszczy, natomiast w 1948 roku sprawozdanie z zawodów pływackich „Wpław przez Bydgoszcz”, zorganizowanych przez „Gazetę Zachodnią”, relację z zawodów wioślarskich Polska – Szwecja w Brdziejściu w 1948 roku, relacje z zawodów wioślarskich i kajakowych w 1957 roku⁶⁰, przebieg międzynarodowych regat z okazji 50-lecia Polskiego Związku Towarzystw Wioślarskich w 1959 roku (z udziałem najwybitniejszego przedstawiciela bydgoskich wioseł – Teodora Kocerki), zawodów motorowodniaków w 1959 roku i relację z katingowych mistrzostw Europy w klasie 125 cm⁶¹. Odnotujemy również temat związany ze znakomitym trenerem i twórcą sukcesów polskich pięściarzy, Feliksem Stammem, który w latach 1945–1958 mieszkał w Bydgoszczy⁶², a także relację z mityngu pięściarskiego w amfiteatrze „Zawiszy” z udziałem mistrzów pięści: Leszka Drogosza, Tadeusza Walaska, braci Olechów i innych⁶³. Z wydarzeń lekkoatletycznych ukazała się relacja z mistrzostw Polski w 1958 roku, relacja z mityngu „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” w 1961 roku oraz ilustracja pracy trenerskiej z młodzieżą na obiektach „Zawiszy” wybitnego

⁵⁷ *Dwie Wenecje*, PKF 1956/47; PKF 1945/31.

⁵⁸ *Bydgoszcz – reportaż o mieście*, PKF 1969/7A.

⁵⁹ *Czas Wisły*, PKF 1980/6A.

⁶⁰ *Wiosła*, PKF 1957/32A; *Mistrzostwa kajakowe*, PKF 1957/29B.

⁶¹ *Regaty w Bydgoszczy*, PKF 1945/24; *Bydgoszcz. Wyścig pływacki przez Brdę*, PKF 1948/29; *Sport. Regaty wioślarskie Polska-Szwecja*, PKF 1948/40; *Regaty*, PKF 1959/26B; *Wycieczka*, PKF 1959/27A; *Motor*, PKF 1959/28B; *C-1 i C-2*, PKF 1979/39A.

⁶² *Feliks Stamm*, PKF 1953/47.

⁶³ *Spartakiada*, PKF 1964/8A.

biegacza z miasta nad Brdą – Zdzisława Krzyszkowiaka⁶⁴. Dość często zamieszczano również relacje ze spływów kajakowych malowniczą Brdą, których trasa rozpoczynała się lub kończyła w Bydgoszczy⁶⁵. Bardzo popularna dyscyplina sportowa w Bydgoszczy, jaką był żużel, doczekała się jedynie niewielkiej wzmianki⁶⁶.

Dorobek PKF w zakresie odkrywania miejsc i ludzi związanych z miastem nad Brdą jest oczywiście większy, gdy dodać wszystkie materiały, które nakręcone na potrzeby Kroniki, jednak z różnych względów ostatecznie nie znalazły się w wersjach rozpowszechnionych w kinach i telewizji⁶⁷. Do tego należy dodać też działalność cenzury PRL-owskiej, która nieraz odcisnęła swoje piętno na końcowych efektach pracy realizatorów Kroniki. W zasobach archiwum Filмотeki Polskiej znajdują się pierwotne, pełne wersje tych materiałów. Podobnie należy uwzględnić niezwykle interesującą działalność Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Oświatowych, która oprócz Kroniki, chociaż czasem wykorzystując jej materiały, zrealizowała co najmniej kilkanaście obrazów poświęconych historii regionu, zagadnieniom gospodarczym, życiu jego mieszkańców i walorom turystyczno-przyrodniczym. To odrębny temat, ale warto wymienić chociażby osiągnięcia czołowych polskich dokumentalistów i dzieła związane m.in. z Bydgoszczą: filmy urodzonego w mieście nad Brdą Kazimierza Karasza *Przypis z 1970 r.* albo *Rynek* Danuty Halladin z 1982 roku, które stanowiły ważne świadectwo tragicznych dni września w Bydgoszczy – tzw. krwawej niedzieli⁶⁸.

Trzeba stwierdzić, że próby odtworzenia dokumentacji filmowej dla poszczególnych miejscowości w regionie kujawsko-pomorskim są aktualnie niezwykle intensywne. Szczególnie ciekawy jest projekt pt. „Kujawsko-Pomorska Trasa Filmowa”, będący według jego twórców

⁶⁴ *Lekkoatletyka*, PKF 1958/30B; *O puchar IKP*, PKF 1961/20A; *Dzień Krzyszkowiaka*, PKF 1964/11B.

⁶⁵ *Spływ*, PKF 1954/31; *Spływ*, PKF 1961/36A; *Spływem przez Brdę*, PKF 1962/12B; *Aby do zimy...*, PKF 1968/30B; *Na Brdzie*, PKF 1968/49A; *Kajaki na Brdzie*, PKF 1973/7A.

⁶⁶ *Wiosna, proszę państwa*, PKF 1964/17A. W innej migawce ukazano Piotra Szczepanika jako fana bydgoskiego klubu żużlowego BKS „Polonia” (*Był sobie król na żużlu*, PKF 1968/37B).

⁶⁷ Dla ilustracji problemu można np. posłużyć się realizacją wydania Kroniki w 1968 r. nt. tzw. bydgoskiej krwawej niedzieli w 1939 r. (*Nie zapomnimy*, PKF 1968/A). Do prawie trzyminutowej rocznikowej relacji, dość obszernej, ponieważ pokazano fragmenty panoramy miasta, Stary Rynek, dzielnicę Szwedkowo, Dolinę Śmierci pod Fordonem, fotografie ofiar i katów, okraszzone komentarzami nawiązującymi do ówczesnych batalii politycznych w sprawie przedawnienia zbrodni niemieckich, dodatkowo nakręcono także wywiady ze świadkami i ofiarami – mieszkańcami Bydgoszczy – zob. Archiwum Filмотeki Narodowej, Archiwum Filmowe nr 1, mf. 0435.

⁶⁸ Archiwum Filмотeki Narodowej, mf. 1906, *Przypis* Kazimierza Karasza; mf. 3488, *Rynek* Danuty Halladin; por. M. Guzek, op. cit., s. 57–58.

niezwykłą podróżą śladami X Muzy w województwie kujawsko-pomorskim⁶⁹. Do równie interesujących projektów można zaliczyć projekt „Bydgoszcz na taśmie”, który w 2015 roku powstał z inicjatywy Macieja Cuske i Marcina Sautera. Wzorowali się oni na PKF, zmierzając do stworzenia unikalnego archiwum filmowego. Już w pierwszym etapie akcji Bydgoskiej Kroniki Filmowej, pod hasłem „Bydgoszcz na taśmie”, zgromadzono kilkadziesiąt krótkich filmów dokumentujących obrazy Bydgoszczy i życia mieszkańców w ostatnich kilkudziesięciu latach⁷⁰. Obrazy te można w przyszłości uzupełnić o dokumentacje filmowe zrealizowane przez twórców PKF, zwłaszcza te, które nie zostały wykorzystane w poszczególnych jej wydaniach, a także inne materiały przechowywane w archiwum Filмотeki Polskiej w Warszawie⁷¹.

Podsumowanie

Polska Kronika Filmowa była rozpowszechniana w kinach jako specjalny dodatek do filmów fabularnych przez niemal 50 lat (1944–1994). Jej realizatorzy starali się zyskać zaufanie publiczności, sięgając po różnorodne tematy z całego świata i kraju, którym nadano ciekawą formę realizacyjną. Zabiegano o nawiązywanie bliższych kontaktów z masowym widzem, co wymagało podawania mu problemów z życia codziennego, najlepiej silnie umocowanych w realiach lokalnych. Spośród niemal 3900 PKF, w ok. 200 jej wydaniach sięgnięto po obrazy ukazujące wydarzenia związane z regionem kujawsko-pomorskim i ponad 100 z Bydgoszczą (w artykule zarejestrowano 109 odsłon bydgoskich). Lista zaprezentowanych tematów nie jest zamknięta, a tym samym ostateczna, ze względu na wspomniane trudności związane z poszukiwaniem materiałów tematycznych w Archiwum Filмотeki

⁶⁹ <http://film.kujawsko-pomorskie.pl/tematy/filmy/> [dostęp: 12.03.2023]. Uwzględniono m.in. filmy fabularne, które powstawały w plenerach tego regionu, w tym tak znane, wręcz klasyczne obrazy kręcone m.in. w Bydgoszczy: *Sąsiedzi*, *Cztery pancerni i pies*, *Magiczne drzewo* (wybór przykładowy), Toruniu: *Wściekły*, *Prawo i pięść*, *Ludzie Wisły*, *Rejs*, Włocławka: *Celuloza*, *Pod gwiazdą frygijską*, ponadto postacie i miejsca realizacji filmów.

⁷⁰ <http://bydgoszcznataśmie.pl/archiwum> [dostęp: 21.06.2021]. Archiwum to obejmuje też część dorobku twórców zrzeszonych w Amatorskim Klubie Filmowym „Jupiter”, działającym w Bydgoszczy od 1956 r., jak też innych klubów amatorskich: AKF „Benefis” i AKF „Arius”.

⁷¹ Szczególnie ważne do badań historycznych mogą być filmy zrealizowane przez okupanta niemieckiego, m.in. dotyczące np. tzw. krwawej niedzieli w Bydgoszczy – zob. zwłaszcza mf. 0541 i mf. 0115 (akt 4 i 5). Jednym z niewykorzystanych tematów jest materiał dotyczący badań dr. Józefa Moskałowicza nad skróceniem okresu wegetacji roślin, realizowanych w Zielonce pod Bydgoszczą i w Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego (zob. mf. 4929).

Narodowej. W katalogu występują tysiące haseł rzeczowych, np. tematów sportowych dotyczących wybranego regionu trzeba szukać pod nazwą każdej dyscypliny sportu, to samo dotyczy poszczególnych dyscyplin artystycznych, rodzajów sztuki, miejscowości itd.⁷²

Streszczenie

Polska Kronika Filmowa była rozpowszechniana w kinach jako specjalny dodatek do filmów fabularnych przez niemal 50 lat (1944–1994). Jej realizatorzy sięgali po różnorodne tematy z całego świata i kraju, którym nadano ciekawą formę realizacyjną. Zabiegano o nawiązywanie bliższych kontaktów z masowym widzem, co wymagało podawania mu problemów z życia codziennego, najlepiej silnie umocowanych w realiach lokalnych. Kroniki wciąż stanowią ważne źródło inspiracji badawczej, umożliwiają wieloaspektową analizę zawartości pod względem antropologicznym, historycznym i medioznawczym. Wartość poznawcza Kronik jest nieoceniona, niezależnie od ingerencji i ograniczeń cenzuralnych, jakim przez lata podlegała. Korzystanie z materiałów PKF wymaga jednak od historyka dobrego przygotowania i umiejętności odnajdywania kontekstów historycznych w przekazach informacyjnych. Znany badacz i filmoznawca, Marek Hendrykowski, twierdzi nie bez racji, że „fałsz na taśmie filmowej nigdy nie bywa absolutny i definitywny”.

Spośród niemal 3900 PKF, w niniejszym artykule wybrano kilkadziesiąt wątków tematycznych, ukazujących działania gospodarcze, inicjatywy kulturalne, obchody rocznicowe, wydarzenia sportowe, najważniejsze zabytki i ciekawych ludzi Bydgoszczy (w artykule zarejestrowano 109 odsłon bydgoskich). Jeśli ocenić intensywność odsłon Kroniki dotyczących miasta nad Brdą, to zdecydowanie wyróżniają się lata 40. i dekada lat 60.

Wśród pokazywanych „bydgoskich” tematów PKF zauważyć można dominację treści dotyczących zakładów przemysłowych i propagandowych wizualizacji zmian w gospodarce oraz infrastrukturze miasta. Często przedstawiano raporty z placów budów i uroczystości związane z uruchomieniem produkcji. PKF rejestrowała obchody rocznicowe (np. rocznice tzw. krwawej niedzieli 1939 r.), przeróżne imprezy i wydarzenia kulturalno-oświatowe, naukowe

⁷² Najwięcej wydań Kroniki zamieszczono dotąd na stronie: <https://35mm.online/vod/kroniki>. Pewne problemy powstają również z powodu zmiany tytułów tematów eksponowanych w poszczególnych wydaniach w stosunku do tytułów zapisanych w kartach inwentarzowych. W 1945 i częściowo w 1946 r. relacje Kroniki nie były opatrzone tytułami.

i artystyczne. Często towarzyszyła koncertom i imprezom, które odbywały się w Filharmonii Pomorskiej im. Ignacego Jana Paderewskiego w Bydgoszczy.

Summary

The Polish Film Chronicle (Polska Kronika Filmowa, PKF) was distributed in cinemas as a supplement to feature films for nearly fifty years (1944–1994). Its producers drew on a wide range of topics from both domestic and international contexts, presenting them in engaging forms. The Chronicle's objective was to establish closer contact with mass audiences by addressing the everyday life concerns, preferably those rooted in local realities. PKF materials therefore remain a valuable source for research, enabling multifaceted analyses across anthropology, history, and media studies. Their cognitive value is significant despite the editorial constraints and censorship pressures to which they were subjected. The use of PKF archives, however, demands that historians exercise methodological care and the ability to situate news items within broader historical contexts. As the noted scholar and film historian Marek Hendrykowski has observed, "falsehood on film is never absolute and definitive".

From the corpus of nearly 3,900 PKF episodes, this article selects several dozens of thematic threads that document economic activity, cultural initiatives, commemorative celebrations, sporting events, prominent monuments, and notable individuals associated with the city on the Brda River. In total, the article identifies one hundred and nine appearances of Bydgoszcz. An assessment of the Chronicle's coverage intensity indicates that the 1940s and the 1960s are particularly prominent periods.

Among the PKF items concerning Bydgoszcz, the materials related to industrial enterprises and propagandistic visualizations of economic and infrastructural transformation predominate. The reports from construction sites and ceremonies marking the commencement of production recur frequently. The Chronicle also documented anniversary commemorations (for example, observances relating to the so-called Bloody Sunday of 1939) and a range of cultural, educational, scientific, and artistic events. PKF coverage often accompanied concerts and events held at the Ignacy Jan Paderewski Pomeranian Philharmonic in Bydgoszcz.

Słowa kluczowe: Polska Kronika Filmowa, PRL, Bydgoszcz, propaganda wizualna

Keywords: Polish Film Chronicle, Polish People's Republic, Bydgoszcz, visual propaganda

Bibliografia

Źródła

Archiwum Filmoteki Narodowej, Archiwum Filmowe nr 1, mf. 0115, mf. 0435, mf. 0541, mf. 1906 mf. 3488, mf. 4929
Repozytorium Cyfrowe Filmoteki Narodowej: www.repozytorium.fn.org.pl

Literatura

- Biegański Z., *Jugoslawija i Poljsko-Jugoslovenski kontakti u Poljskoj Filmskoj Hronici 1944–1994*, w: *Jugoslawija i Poljska: odnosi u XX veku*, red. M. Pavlovic, A. Zaćmiński, N. Stambolija, Beograd 2019
- Biegański Z., *Kujawsko-pomorskie odslony Polskiej Kroniki Filmowej (1944–1994)*, w: *Między edukacją a nauką. Memoriale liber ofiarowana profesorowi Mirosławowi Krajewskiemu*, red. I.E. Zielińska, Rypin 2021
- Bydgoski październik 1956 r.*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1996
- Cieśliński M., *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, Warszawa 2006
- Cieśliński M., *Polska Kronika Filmowa. Podglądanie PRL-u*, Warszawa 2016
- Cieśliński M., *Wizerunek Śląska w Polskiej Kronice Filmowej*, w: *Filmowe Światy. Z dziejów kina na Górnym Śląsku*, red. A. Gwóźdź, Katowice 1998
- Cieśliński M.K., *Niewinność w służbie idei*, <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/8384>
- Encyklopedia kina*, wyd. II poszerzone, red. T. Lubelski, Kraków 2010
- Gajewski K., *Polska Kronika Filmowa: walka tysiąclecia z milenium*, w: *Rok 1966. PRL na zakręcie*, red. K. Chmielewska, Warszawa 2014
- Guzek M., *Bydgoszcz jako temat filmu dokumentalnego*, „Linguistica Bidgostiana, Series Nova”, Vol. II: 2016
- Hendrykowska M., *Historia polskiego filmu dokumentalnego (1896–1944)*, Poznań 2014
- Historia filmu polskiego*, t. II: (1930–1939), red. J. Toeplitz, Warszawa 1988
- Hendrykowski M., *Polska Kronika Filmowa*, w: *Historia polskiego filmu dokumentalnego (1945–2014)*, red. M. Hendrykowska, Poznań 2014
- Hekert A., Łysakowska-Trzoss A., *Wpływ transformacji ustrojowej na estetykę i funkcje Polskiej Kroniki Filmowej na przykładzie sekwencji dotyczących wydarzeń z Marca’68, Grudnia’70 i Sierpnia’80*, „Przegląd Zachodni”, 2019 (372), nr 3
- Jędrzejcki Ł., *Polska Kronika Filmowa (1944–1994). Obrazy komunikowania politycznego*, praca doktorska, UMCS, Lublin 2019
- Jędrzejcki Ł., *Wizerunki kobiet w Polskiej Kronice Filmowej w latach 1949–1953 (zarys problemu)*, „Polityka i Społeczeństwo”, T. 13: 2015, nr 2

- Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Katowice 2009
- Malicka W., *Wrocław w Polskiej Kronice Filmowej. Nowe miasto i nowi mieszkańcy w propagandzie państwowej 1945–1970*, Kraków 2012
- Matusik M., „Jesteśmy z wami, ludzie walczącej Korei”. *Obraz Korei Północnej w Polskiej Kronice Filmowej 1947–1984*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, 2015, nr 5
- Mysiakowska-Muszyńska J., „Szpieczy”, „współpracownicy gestapo”. *Wizerunek oskarżonych w procesach politycznych w świetle PKF (1945–1953)*, w: „Wykluczeni”: ludzie marginesu w kinematografii światowej: zbiór studiów, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Warszawa 2017
- Nowak K., *Polska Kronika Filmowa*, w: *Film i kinematografia. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. E. Zajiček, Warszawa 1994
- Łysakowska A., *Polska Kronika Filmowa jako źródło historyczne*, w: *Historia a media. Studium selektywne*, t. III, red. D. Gołaszewski, T. Sińczak, M. Żmudziński, Toruń 2012
- Łysakowska A., „Tych ziem ani tego miasta, ni portu, ni morza nie oddamy już nigdy!” *Obraz „Ziem Odzyskanych” na przykładzie Szczecina w wybranych dokumentach Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1945–1953*, w: *Regiony w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, materiały I Ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Sekcję Historii Polski XX wieku Studenckiego Koła Naukowego Historyków im. Gerarda Labudy w Instytucie Historii UAM w dniach 21–22 II 2014 roku*, red. Ł. Komorowski, M. Szłapka, przedmowa K. Białecki, Poznań 2014
- Orzeł J., *Polska Kronika Filmowa – dokument z dziejów propagandy*, w: *Toruńskie spotkania dydaktyczne*, t. VII: *Obraz, dźwięk i smak w edukacji historycznej*, red. S. Roszak i M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2010
- Polska Kronika Filmowa: pierwsze lata*, w: *W kręgu filmu, telewizji i teatru*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1992 (Studia Filmoznawcze 11)
- Rabiński J., *Obraz Stanów Zjednoczonych Ameryki w Polskiej Kronice Filmowej 1948–1953*, „Roczniki Humanistyczne”, T. LIX: 2011, z. 2
- Sikorski T., „Byliśmy tu, jesteśmy, będziemy”. *Szczecin na taśmach Polskiej Kroniki Filmowej w pierwszych latach powojennych (1945–1947)*, w: *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989)*, zbiór studiów, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2019
- Stobach M., *Obraz ludności niemieckiej w Polsce w materiałach propagandowych PKF w latach 1945–1956*, w: *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Majdaczek, S. Rosenbaum, Warszawa 2016

- Szczutkowska J., *Film i kinematografia w świetle Polskiej Kroniki Filmowej (1971–1980)*, w: *Społeczno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce wizualnej*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2016
- Szczutkowska J., *Polityka kulturalna PRL w dziedzinie kinematografii w latach 70.*, Bydgoszcz 2014
- Urbaniak J., „Polska Kronika Filmowa”, „zimna wojna” i świat. *O zmienności ekranowego obrazu*, w: *Film: obraz – język – wyobrażenia – idea*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1994
- Winiarska M., *Polska Kronika Filmowa w Polsce Ludowej i jej przeobrażenia w III Rzeczypospolitej*, w: *Demokratyczne przemiany polskich mediów w latach 1989–2009*, red. K. Wolny-Zmorzyński, Toruń 2010
- Zaborski M., *Manipulacja nie tylko uliczna. Wizerunek pierwszomajowego święta w materiałach Polskiej Kroniki Filmowej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, T. 21: 2009

Strony internetowe

<http://bydgoszcznatasmie.pl/archiwum>

<http://film.kujawsko-pomorskie.pl/tematy/filmy>

<https://35mm.online/vod/kroniki>.

<https://ninateka.pl/collections/kronika-filmowa>